

УДК 791.641(477)"192"(045)

DOI <https://doi.org/10.15407/um-etnolog.2024.21.108>

РОСЛЯК РОМАН

кандидат мистецтвознавства, доцент, провідний науковий співробітник відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5432-2895>

ROSIAK ROMAN

a Ph.D. in Art Studies, an associate professor, a leading research fellow at the Screen, Stage Arts and Culturology Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5432-2895>

Бібліографічний опис:

Росляк, Р. (2024) Здійснення кінофікації України у 1920-х роках. *Українське мистецтвознавство*, 21, 108–119.

Rosliak, R. (2024) The Implementation of the Cinefication of Ukraine in the 1920s. *Ukrainian Art Studies*, 21, 108–119.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2024. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ЗДІЙСНЕННЯ КІНОФІКАЦІЇ УКРАЇНИ У 1920-х РОКАХ

Анотація / Abstract

У статті проаналізовано проведення кінофікації в Україні в 1920-х роках. Процес кінофікації активізувався після запровадження нової економічної політики (1921) та створення в наступному році Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ). Перед кіновідомством постала проблема централізації розпорошеної кіногалузі. Особливе місце відводилося кінотеатрам, що мали стати основою економічної бази ВУФКУ. Незважаючи на спротив з боку місцевих органів влади, наприкінці 1922 року основна маса кінотеатрів перейшла під юрисдикцію ВУФКУ. У 1924 році кінотеатри на два роки звільнялися від сплати орендної плати; по закінченні цього терміну рішенням вищих органів влади 110 кінотеатрів було передано до основного капіталу ВУФКУ. Кінотеатри поділялися на державні, що перебували в експлуатації ВУФКУ, і комерційні, що їх орендували різні організації та приватні особи. Поява платоспроможного глядача сприяла розвитку широкої мережі комерційних кінотеатрів, у яких ціни були вищими, але основу репертуару складали популярні фільми іноземного виробництва.

У 1920-х роках активно розвивалася робітничка клубна мережа. Ціни на квитки в робітничих клубах були відносно невисокі, але основу репертуару складали головним чином фільми радянського виробництва. Водночас деякі робітничі клуби задля отримання більших прибутків намагалися переходити на комерційні засади (так звані експлуатаційні клуби).

Активно (хоча й дещо безсистемно) у цей час здійснювалася кінофікація сільської місцевості. На відміну від росії, де використовувалися пересувні кінопроекційні установки, в Україні перевагу надавали стаціонарним. На перших порах кінофікація сільської місцевості здійснювалася коштами ВУФКУ. Згодом до цієї справи долучилися інші організації; нерідко вони переслідували власні інтереси, намагаючись охопити найбільш привабливі у фінансовому плані регіони. Тож упродовж 1920-х років створити чітку систему кінофікації села не вдалося.

З метою нагромадження коштів, їх планового розподілу й використання на початку 1930 року Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет і Рада Народних Комісарів УСРР ухвалено постанову «Про фонди кінофікації УСРР», згідно з якою, було створено спеціальні фонди кінофікації: центральний, Автономної Молдавської СРР, округові та міські.

Ключові слова: кінофікація, ВУФКУ, нова економічна політика, кінотеатри, робітничі клуби, кіноустановки.

The article analyzes the implementation of cinematization in Ukraine in the 1920s. The process of cinematization intensified after the introduction of a new economic policy (1921) and the creation of the All-Ukrainian Photo and Cinema Administration (AUPCA) the following year. The film department faced the problem of centralizing the dispersed film industry. A special place was given to cinemas, which were to become the basis of the AUPCA's economic base. Despite resistance from local authorities, at the end of 1922 the majority of cinemas were transferred to the AUPCA. In 1924, cinemas were exempted from paying rent for two years; after this period, 110 cinemas were transferred to the AUPCA's fixed capital by a decision of the highest authorities. The cinemas were divided into state-owned, operated by AUPCA, and commercial, leased by various organizations and individuals. The emergence of a solvent audience contributed to the development of a wide network of commercial cinemas, where prices were higher, but the repertoire was based on popular foreign films.

In the 1920s, the workers' club network was actively developing. Ticket prices in workers' clubs were relatively low, but the repertoire was based mainly on Soviet-produced films. At the same time, some workers' clubs tried to switch to commercial principles in order to gain more profit (so-called exploitation clubs).

At this time, the cinematization of rural areas was actively (though somewhat haphazardly) carried out. Unlike Russia, where mobile film projection units were used, Ukraine preferred stationary ones. At first, the filmization of rural areas was carried out at the expense of the AUPCA. Later, other organizations joined in; they often pursued their own interests, trying to cover the most financially attractive regions. Therefore, during the 1920s, it was not possible to create a clear system of rural cinematization.

In order to accumulate funds, plan their distribution and use, in early 1930 the All-Ukrainian Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR adopted a resolution "On the film funds of the Ukrainian SSR", according to which special film funds were created: central, Autonomous Moldavian SSR, district, and municipal funds.

Keywords: cinematization, AUPCA, new economic policy, cinemas, workers' clubs, cinemas.

Вступ. Дослідження процесу кінофікації України в 1920-х роках, з одного боку, ніколи не належало до заборонених тем; з іншого, – склалося так, що в історії українського кіно були теми й «перспективніші»... Утім, актуальність запропонованої теми слід розглядати не лише в теоретичному аспекті (заповненні маловідомих сторінок українського кіно), а й практичному – використанні минулого досвіду у відновленні значною мірою зруйнованої (головним чином у невеличких містечках і сільській місцевості) вітчизняної кіномережі.

Процес кінофікації України перебував головним чином у полі інтересів вітчизняних кінознавців. Серед них В. Миславський [24], який, крім кінофікації, досліджував прокат; Р. Росляк, вивчаючи кінофікацію 1930-х років, увагу приділив кінцю попереднього десятиліття [30]. Певний інтерес зазначена тематика викликала і в істориків: Я. Мандрика, який розглядав кінофікацію українського села як засіб насадження комуністичної ідеології [23]; Н. Лобанової, яка зосередилася на вивченні кінофікації Чернігівщини [22]. Однак, незважаючи на певну розробленість теми, питання проведення кінофікації в Україні в 1920-х роках ще не було комплексно висвітлено, що й зумовило необхідність звернутися до зазначеної теми.

Мета статті – проаналізувати особливості процесу проведення кінофікації в Україні впродовж 1920-х років.

Виклад основного матеріалу. Кінофікація як система заходів, що забезпечують розвиток кіномережі та кінообслуговування населення, завжди відіграла значну роль у СРСР. Проте, на відміну від західних держав, де в основу діяльності кіномережі було покладено отримання прибутків, на «одній шостій частині світу» першочерговим завданням було насадження комуністичної ідеології.

Для проведення кінофікації потрібні були чималі кошти, яких на перших порах гостро бракувало. Лише у 1922 році зі створенням Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ) процес зрушив з «мертвої» точки.

Новоствореній установі у спадок дісталася важка спадщина. Її попередник – Всеукраїнський фотокінокомітет – фактично втратив важелі управління кіногалуззю, яка хоча і була в основному націоналізована, але паралельно – децентралізована (у зв'язку з польсько-радянською війною 1920 року наказом народного комісара освіти УСРР усі засоби кінематографа було передано губернським позашкільним відділам, відтак їх робота зосереджувалася на агітаційно-політичних завданнях).

Ситуацію, що склалася, доволі яскраво змалював голова ВУФКУ (а до того – Всеукраїнського фотокінокомітету) В. Прокоф'єв: «<...> кіномайно було захоплене в різних місцях різними установами, які не визнавали жодних розпоряджень центру, вважали захоплене <...> своїми трофеями, будь-яку вимогу про передачу центру – зазіханням на їхнє майно. <...> На кіно дивилися як на прибуткову статтю і тому рвали його з рук в руки. Ніде не знали, не оцінювали і не хотіли знати про справжнє значення кіно. Кіно – справа несерйозна, розважальна, і з нього треба лише тягнути кошти для інших статей витрат. Про те, що за відсутності єдиної організації, розпорошеності всього кіномайна і, головне, – виробництва та прокату, навіть такі кінолавокки зможуть варитися у власному соку тільки дуже короткий час, а потім повинні неминуче загинути, – ніхто не хотів і знати» [28].

Оскільки держава грошей на відродження кінороботництва не мала, ВУФКУ, аби самостійно заробляти кошти та вкладати їх у розвиток кіногалуззі, було переведено на господарчий розрахунок. Водночас уся кінопромисловість і надалі залишалася в державній власності. А будь-які спроби хоча б частково її денационалізувати (як це робилося за часів НЕПу в інших галузях народного господарства) було відкинуто.

У віданні ВУФКУ перебувала незначна кількість кінопідприємств, тож для розвитку кіногалуззі необхідно було здійснити її централізацію (монополізацію). Але, як виявилось, це завдання було не з легких, навіть при радянській адміністративно-командній системі управління.

Одним з перших кроків у цьому напрямі став наказ № 57 від 11 квітня 1922 року Головного політико-освітнього комітету (Головполітосвіти) Наркомату освіти УСРР, що зобов'язав підлеглі органи негайно передати в розпорядження ВУФКУ існуючі на місцях фотокіновідділи та кінопідприємства з усім обладнанням, незалежно від того, кому вони належали і в чиєму віданні перебували [1, арк. 122].

Знімальну та іншу апаратуру, можливо, віддавали більш-менш спокійно – плівки для зйомок не було, як і хімікалій для її обробки. А ось процес передачі до ВУФКУ кінотеатрів дуже гальмувався. І на це в органів місцевої влади були свої вагомі аргументи. У зруйнованій громадянською війною країні кінотеатр – це чи не єдине підприємство, яке дає хоч якийсь прибуток. Віддати його – означало залишитись без невеликих, але відносно постійних фінансових надходжень до бюджету тієї чи іншої держорганізації.

Суттєво не змінив ситуації і наказ наркома освіти республіки від 21 квітня 1922 року, що зобов'язав уже губернські відділи народної освіти вжити відповідних заходів щодо передачі кінотеатрів та майна ВУФКУ [27]. Складалося враження, ніби в країні сформувалося незрозуміле двовладдя: з одного боку, – центральні державні органи, які намагаються впорядкувати кінопроцес, з другого, – місцеві, яким, за великим рахунком, «начхати» на вищу владу. Утім, «десята муза», здається, не була винятком у цій своєрідній державній анархії перших років радянської влади...

Невдовзі побачив світ спільний наказ республіканських наркоматів внутрішніх справ і освіти від 24/27 квітня 1922 року, покликаний навести лад не лише серед представників Наркомосвіти на місцях, а й інших гілок виконавчої влади [20]. Проте і цей наказ повністю не вирішив проблем. «Розпочалася боротьба, яка, по суті, не закінчена і зараз, боротьба окремих відомств та установ за [кіно]театри як за дохідну статтю. Спроби відібрати [кіно]театр розглядалися як зазіхання, мало не пограбування, і всі відомства, куди можна було приносити скарги, були ними завалені. Скаржилися на ВУФКУ за всіма лініями та напрямками: за радянською, партійною та професійною, за судовою та адміністративною, за цивільною та кримінальною; коротше, всі засоби були спрямовані на те, щоб не здати [ВУФКУ] [кіно]театр або інше майно, або обладнання», – писав один із журналів [18].

Поворотним у цьому питанні стало рішення Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК), який 22 листопада 1922 року ухвалив «Кодекс законів про народну освіту». Документ об'єднав уже існуючі нормативно-правові акти в галузі освіти, зокрема кінематографії. Наприклад, стаття 761 а остаточно закріплювала монополію держави «в усіх стадіях виробництва, прокату та демонстрації фільмів» [21].

Відтак процес активізувався, хоча не скрізь проходив гладко. Так, на пленумі ВУФКУ, що відбувся наприкінці лютого 1923 року, уповноважений Катеринославського окружного відділу Гомельський у своєму виступі звертав увагу, що прийняття кінотеатрів у розпорядження ВУФКУ і тепер вимагає величезних зусиль: на місцях повітові політосвіти не підкоряються не тільки приписам губернської, але навіть Головополітосвіти [16, арк. 31].

Станом на жовтень 1923 року в підпорядкуванні ВУФКУ перебувало вже 110 кінотеатрів [3, арк. 3]. Але, отримавши, зрештою, їх (причому, далеко не всі: кіноустановки, наприклад, зберегли за собою військові частини, багато заводів та фабрик; власне кажучи, необхідності проводити повну монополізацію не було), кіновідомству в той самий час було дуже складно їх утримувати: здійснювати ремонт (багато з них перебувало в незадовільному стані), оплачувати роботу обслуговуючого персоналу тощо.

Зіткнувшись із проблемою нестачі коштів, керівництво кіновідомства обрало шлях спільної експлуатації кінотеатрів разом із зацікавленими організаціями та особами. Однак вона себе не виправдала: у разі банкрутства кінотеатру вся фінансова відповідальність лягала на плечі ВУФКУ. Тож її визнали невдалою і невдовзі ухвалили рішення – здачу кінотеатрів в оренду надалі проводити не в порядку спільної експлуатації, а на принципах твердої орендної плати (причому, виходячи з розрахунку в золотому рублі); право ставати орендарями мали не лише державні та громадські організації, але й приватні особи (значною мірою завдяки останнім вдалося не лише відремонтувати багато кінотеатрів, а й зробити їх рентабельними).

Для налагодження нормального функціонування зазначених кінотеатрів 10 липня 1924 року паралельно із затвердженням Положення про Всеукраїнське фотокіноуправління Раднарком УСРР ухвалив протокольну постанову про звільнення кіновідомства впродовж двох років від орендної плати (мала сплачуватися місцевим комунальним відділам) [29, с. 32]. Незадовго до завершення пільгового періоду заступник наркома освіти Я. Ряпо 30 червня 1926 року звернувся до Раднаркому про закріплення за ВУФКУ приміщень 110 кінотеатрів на основі безоплатного володіння та користування (власне передачу у власність). Слід зазначити, що підстави для цього були. По-перше, на користь поєднання виробництва фільмів та їх централізованого прокату свідчив міжнародний досвід. По-друге, ВУФКУ, а також різні організації та приватні особи, що орендували кінотеатри, вклали чималі кошти в їх ремонт (17,5 % при загальній вартості 2,25 млн крб станом на 01.04.1924); цей відсоток значно перевищував можливості комунгоспів. По-третє, існували небезпідставні побоювання, що органи місцевої влади перепрофілюють приміщення кінотеатрів для інших потреб тощо [5, арк. 1-2]. Як це, наприклад, трапилося із «Зіркою комунізму» в Проскуріві, яку окрвиконком вирішив закрити та перевести до іншого, зовсім необладнаного й занедбаного приміщення колишнього кінотеатру «Оаза». А от Тульчинський окрвиконком вирішив узагалі забрати у ВУФКУ місцевий держкінотеатр [8, арк. 1].

Зрештою, питання було вирішено на користь ВУФКУ: 2 вересня 1926 року постановою Раднаркому 110 кінотеатрів було передано до його основного капіталу (дія постанови поширювалася лише на помешкання, що їх займали кінотеатри, а не на будівлі, в яких вони містилися) [10, арк. 90].

Кінотеатри, що перебували у віданні ВУФКУ, мали статус державних (Держкіно). Станом на 01.10.1924 зі 105 власних кінотеатрів ВУФКУ самостійно експлуатувало лише вісім (4647 місць). За цей час їх валова виручка становила 476377 крб, а збитки – 8723 крб [9, арк. 215]. Невдовзі оренду було суттєво обмежено, і станом на 01.10.1925 кількість кінотеатрів власної експлуатації зросла до 25 (місць – 11031); валова виручка становила 1443099 крб; з'явився й прибуток – 30957 крб [9, арк. 215]. Схожа тенденція спостерігалася і наступного року: станом на 01.10.1926: кількість Держкіно – 50 (кількість місць – 22369), валова виручка – 3151122 крб¹, прибуток – 331241 крб [9, арк. 215]. Що ж, орендатори здійснили ремонт кінотеатрів, натомість ВУФКУ не продовжило з ними оренди, отримавши в результаті непогано відремонтовані приміщення. Тож зростання прибутковості держкінотеатрів навряд чи можна пояснити винятково вмілою їх експлуатацією з боку кіновідомства. Хоча, здійснюючи експлуатацію частини кінотеатрів самостійно, ВУФКУ переслідувало мету зробити ці установи зразковими, продемонструвати, як слід вести кінотеатральне господарство.

Реальний стан справ, однак, свідчив зовсім про інше: їх працівники, на відміну від приватних орендарів, мало були зацікавлені в кінцевому результаті своєї праці, тому й стан держкінотеатрів був, м'яко кажучи, далекий від бажаного. Це, зокрема, засвідчили перевірки столичних (харківських) кінотеатрів у 1926 році. Серед виявлених недоліків – незадовільне умеблювання фойє, куріння в приміщеннях, відсутність вентиляції тощо. Низькою професійністю вирізнялися піаністи-ілюстратори:

¹ В іншому документі вказується значно менша сума: 2097532 крб. Причому йшлося не тільки про кінотеатри власної експлуатації, а про всі 110, підпорядкованих ВУФКУ [4, арк. 13 зв.].

«Замість того, щоби з самого початку захопити увагу глядача, допомогти йому зрозуміти та відчувати картину, починається неймовірне і остогидле бринькання на роялі», – обурювався дописувач журналу «Кіно» [17].

Утім, загальна мережа кінотеатрів і кіноустановок з року в рік зростала. Відбувалося це головним чином за рахунок проведення ремонту кінотеатрів (і, відповідно, введення їх в експлуатацію) та апаратури, а також придбання нового обладнання.

Так, станом на 01.04.1924 в Україні нараховувалося 312 діючих кінотеатрів (кіноустановок), з яких 110 належало ВУФКУ (102 були здані в оренду, 8 – кіновідомство експлуатувало самостійно), 61 обслуговувався прокатом (але ВУФКУ не належав), 141 культурно-освітніх; із зазначених 171 був комерційним [9, арк. 214 а]. Проте вже через пів року (станом на 01.10.1924) відбулося суттєве збільшення кіномережі до 503 одиниць: 105 кінотеатрів ВУФКУ (97 здано в оренду, 8 кіновідомство експлуатувало самостійно), 123 обслуговувалися прокатом (але ВУФКУ не належали), 275 культурно-освітніх; із зазначених – 228 комерційних [9, арк. 214 а].

Станом на 01.10.1925 функціонував 741 кінотеатр, з них 104 належало ВУФКУ (79 були здані в оренду (59 – організаціям і 20 – приватним особам [6, арк. 311]), 25 кіновідомство експлуатувало самостійно), 221 обслуговувався прокатом, але ВУФКУ не належав (з них власне кінотеатрів – 44, експлуатаційних клубів – 177), 416 культурно-освітніх (201 робітничий, 215 сільських клубів); із зазначених 325 установ були комерційними [9, арк. 214 а].

Через рік (станом на 01.10.1926) діяло 1185 кінотеатрів, з яких 105 належало ВУФКУ (55 було здано в оренду (42 – організаціям і 13 – приватним особам [6, арк. 311]), 50 кіновідомство експлуатувало самостійно), 417 обслуговувалися прокатом, але ВУФКУ не належали (з них власне кінотеатрів – 91, експлуатаційних клубів – 326), 663 культурно-освітніх (223 робітничий, 440 сільських клубів); із зазначених 522 – комерційні [9, арк. 214 а].

Станом на 01.10.1927: 1758 кінотеатрів (кіноустановок): ВУФКУ – 108 (власна експлуатація – 64, оренда – 42 (зокрема, в організацій – 29, у приватних осіб – 13), не функціонувало – 2); комерційних кінотеатрів інших кіноорганізацій – 103 (загалом комерційних кінотеатрів нараховувалося 211), культурно-освітніх установ – 1528 (робітничих клубів – 665, сільських клубів (у т. ч. цукроварень) – 862, шкільних кіноустановок – 1), кінопересувок – 19 [14, арк. 15]. Тут треба звернути увагу на дещо оригінальний спосіб підрахунку: у керівництва ВУФКУ пересувні кіноапарати були не в пошані, саме тому їх винесено в окрему категорію; решта проєкційних установок (а саме 1739) були стаціонарними.

Наступного року (на 01.10.1928) нараховувалося вже 2025 кінотеатрів (проєкційних установок): належало ВУФКУ – 110 (власна експлуатація – 71, оренда – 35 (зокрема, організацій – 29, у приватних осіб – 6), не функціонувало – 4); інших комерційних кінотеатрів – 90 (загалом комерційних кінотеатрів нараховувалося 200); культурно-освітніх установ – 1790 (робітничих клубів – 799, сільських клубів (у т. ч. цукроварень) – 975, шкільних кіноустановок – 16); кінопересувок – 35 (при цьому решта установок – 1990 – були стаціонарними) [14, арк. 15].

Зменшення кількості комерційних кінотеатрів негативно позначилося на фінансовому стані кіновідомства. З цього приводу Колегія НКО УСРР, аналізуючи діяльність ВУФКУ впродовж 1927–1928 операційного року (оп. р.) і промфінплан на наступний оп. р., зацентувала увагу на недостатній мережі комерційних кінотеатрів (особливо у великих адміністративних і промислових центрах), у той же час під-

тримала повернення кіновідомству як мінімум семи кінотеатрів з орендного фонду (також на засіданні ухвалено рішення про будівництво семи кінотеатрів) [11, арк. 21].

Бражаючим було зростання кімережі у 1928–1929 оп. р. Станом на 01.10.1929 загальна кількість кіноустановок сягнула 2940, з них належало ВУФКУ – 109 (власна експлуатація – 81, перебувало в оренді – 8, не функціонувало – 3), інших комерційних кінотеатрів – 78, робітничих клубів – 882, шкільних кіноустановок – 48, сільських стаціонарних – 1379, кінопересувок – 444 [13, арк. 7].

Таким чином, упродовж 1924–1929 років кімережа в Україні зроста майже у десять разів. Активно зростала й мережа комерційних кінотеатрів (експлуатаційних клубів): зі 171 на початок 1924 року до 522 на кінець 1926-го. Але вже наступного року відбулося різке скорочення їх кількості (причому в цей час постійно зростала (аж до кінця 1928 р.) кількість фільмів іноземного виробництва). Пояснити цей факт складно. Можемо зробити обережне припущення, що це пов'язано з непрофесійною діяльністю нового керівника ВУФКУ О. Шуба. Зате скорочення комерційної кімережі в наступні роки (наприклад, до 78 одиниць наприкінці 1929-го, хоча сюди включили тільки «інші комерційні кінотеатри») пояснюється поступовим, але невинним згортанням НЕПу.

Одним з важливих напрямів діяльності ВУФКУ була кінофікація сільської місцевості. До кінця 1924 року в селах² нараховувалися одиниці кіноустановок. Так, у Київській губернії в 1921 році відбувся лише 21 «пересувний» кіносеанс, у 1922-му – 98, а за першу половину 1923-го – 169 [25] (імовірно, було задіяно лише одну-дві кінопересувки). Лише наприкінці 1924 року ВУФКУ вперше склало та затвердило план, що передбачав встановлення в селах 120 стаціонарних кіноапаратів [12, арк. 175].

Керівництво відомства віддавало перевагу стаціонарній апаратурі. А ось пересувки спочатку не були популярними зовсім. Серед аргументів: недосконала їх конструкція, через що якість проєкції незадовільна; пересувки розраховані на малий струм і малий екран, унаслідок чого фільм не можна демонструвати перед більш-менш численною аудиторією; при перевезенні ґрунтовими дорогами апаратура псується, що у свою чергу негативно позначається на технічному стані фільмів; незадовільна якість доріг спричиняє труднощі з доставкою та чималі запізнення; потрібна значна кількість транспортних засобів для доставки, а це також тягне за собою витрати. Натомість при використанні стаціонарної апаратури пересувався лише кіномеханік; її використання давало змогу групувати по кущах по кілька сільських населених пунктів, прилеглих до однієї кіноустановки; стаціонарка давала більше гарантій у протипожежному сенсі, адже будувалася з дотриманням аналогічних технічних і протипожежних правил, як і кінотеатр [4, арк. 26–26 зв.]. Можна погоджуватися чи ні з цим твердженням, та заперечити дуже погані дороги неможливо...

Якщо в Україні кінофікація села здійснювалася головним чином стаціонарними апаратами, то в РСФРР – пересувними. Тому російська сторона виступала лобістом останніх, намагаючись налагодити їх масовий продаж до УСРР. Так, у листі російської Головополітосвіти до української від 13 липня 1925 року зазначалося, що від різних українських організацій дедалі частіше надходять вимоги про придбання пересувних кіноапаратів і... скарги на ВУФКУ через його політику відмови від них [2, арк. 1].

² Цукрові заводи до уваги не беруться.

Невдовзі керівництво ВУФКУ почало розуміти, що здійснити широку кінофікацію села тільки стаціонарними апаратами неможливо, тому частка пересувок почала невпинно зростати. Якщо наприкінці 1927 року нараховувалося лише 19 пересувок (при 1739 стаціонарних апаратах), наприкінці 1928-го – 35 [14, арк. 15], то впродовж наступного року відбулося різке зростання їх кількості – до 444 на 01.10.1929 [13, арк. 7].

У 1920-х роках село забезпечувалося кіноапаратами й електростанціями не лише радянського, а й зарубіжного виробництва. Через обмежені валютні фонди кіновідомство не мало змоги придбати значну кількість останніх (до прикладу: на 1926–1927 оп. р. українській кіногалузі не вистачало валюти навіть на придбання за кордоном сировини для виробництва фільмів і виготовлення копій [12, арк. 56]). Відтак було організовано власну механічну майстерню, яка, наприклад, у 1926–1927 оп. р. виготовила 400 кінокомплектів [12, арк. 176 зв.]. Нібито не так і мало, та напівкустарне підприємство навряд чи могло виготовляти продукцію належної якості. Тож проблема будівництва заводу з виробництва апаратури з кожним днем ставала дедалі нагальнішою. За кілька років було збудовано Одеський завод кіноапаратури, який став головним джерелом постачання кінопроекційної апаратури (за основу було взято апарат французької фірми «ПАТЕ»).

Упродовж 1925–1926 та перших двох місяців 1926–1927 оп. р. ВУФКУ поставило в сільську місцевість 402 проекційних кіноапарати і 120 електростанцій. По обласних відділах їх розподілили так: Харківський відділ – 80/16, Київський – 75/27, Одеський – 48/21, Дніпропетровський – 60/13, Донецький – 57/13, Вінницький – 63/16, Ніжинський – 19/14 [4, арк. 163]. А загалом за 1924–1927 роки кіновідомство розподілило по селах 789 кіноапаратів і 199 електростанцій. Решта з 81 установки російського виробництва були придбані в обхід ВУФКУ [12, арк. 176–176 зв.]. Їх реалізовувала Держшвеймашина, вносячи певні дезорганізаційні моменти в процес кінофікації села. Відтак ВУФКУ розпочало переговори з Трестом оптико-механічної промисловості в Ленінграді щодо отримання монопольного права на реалізацію в Україні кінопересувки «ГОЗ» [15, арк. 8].

Одним з важливих моментів кінофікації села було її фінансування. На перших порах, коли йшлося про відносно незначну кількість апаратури, кінофікація здійснювалася коштом ВУФКУ, і якихось суттєвих заперечень це не викликало. Але згодом, коли постало питання масштабної кінофікації, це породило чимало проблем: кіновідомство не мало змоги здійснювати її самостійно – це не лише позбавляло його можливості налагодити власне виробництво, а й загрожувало в недалекому майбутньому фінансовим крахом. Наприклад, виконуючи директиви Наркомосвіти, ВУФКУ у 1926 році замовило за кордоном 600 проекційних апаратів і 300 електростанцій для села, сплативши за це чималу суму – 500 тис. крб. Але за планом кінофікації на 1926 рік потрібно було придбати і встановити додатково ще 1000 апаратів і 500 електростанцій на суму близько 1 млн крб [4, арк. 45]. За таких умов керівництво ВУФКУ запропонувало варіант платної форми кінофікації. Сплачувати за її проведення мали райвиконкоми. Кіновідомство брало на себе зобов'язання придбання апаратури (для чого мало отримати довготермінову позику в сумі 2 млн крб; за рахунок цієї суми також планувалося збудувати завод з виробництва проекційних апаратів) та її монтажу [4, арк. 46].

8 лютого 1926 року Колегія Наркомосвіти своєю постановою затвердила постанову про платність кіноапаратури для села, а також щодо виплати ВУФКУ компенсації

за вже поставлену в 1924–1925 оп. р. [7, арк. 25] Кіноапаратура для села хоч і відпускала за собівартістю [4, арк. 25], але це також завдавало ВУФКУ певних збитків.

З іншого боку, розуміючи, що в місцевої влади обмаль коштів, керівництво ВУФКУ пропонувало паралельно залучити до справи кооперацію, «яка через свої організаційно-господарчі можливості була б спроможною активно сприяти подальшому поширенню мережі кіноустановок на селі» [12, арк. 179 зв.]. Ось що з цього приводу зазначав голова Правління ВУФКУ І. Воробйов: «Тим то потрібно зняти питання про відповідальність, про те, хто відповідатиме за господарську і культурну роботу кіно на селі. Селянський будинок? Сільрада? Ні, ані селянський будинок, ані сільрада не можуть відповідати в повному розумінні цього слова за постановку господарської роботи. Відповідати за справу можуть лише кінокооперативні товариства, які, мобілізуючи кошти усіх видів кооперації, райвиконкомів, сільрад та ін. на справу будівництва кіномережі <...> і одержуючи відповідне кредитування з боку ВУФКУ, банків тощо, зможуть як слід налагодити кіногосподарство і розгортати свою оперативну діяльність» [19]. Ідея, слід визнати, непогана, але потенціал кооперації майже не використовувався, тож тягар кінофікації головним чином лягав на плечі місцевих органів влади.

Час від часу з боку окружних політосвіт лунали пропозиції, щоб за «адміністративно-господарче керування» сільськими кіноустановками взялося ВУФКУ. І, як не дивно, очільник відомства О. Шуб, добре усвідомлюючи величезні проблеми, пов'язані з цим, проте зауважив, що «Правління ВУФКУ вважає за доцільне взяти на себе, крім постачання картин, також і адміністративно-господарче керівництво цими установками» [12, арк. 180], – але за умови збереження для них пільг і безкоштовної передачі до основного капіталу кіновідомства відповідного майна і кінообладнання [12, арк. 180 зв.]. Про наслідки такого невваженого рішення в разі його ухвалення здогадатися неважко. Але добре, що здоровий глузд усе ж узяв гору.

Через нестачу кіноапаратів в Україні було обрано т. зв. кущову систему. Кущ охоплював певну територію: в одному випадку він формувався в межах адміністративного району, в інших – був міжрайонного масштабу. Відтак і кількість сіл, що охоплював кущ, не була сталою. Дещо відрізнялося й обслуговування сільського глядача залежно від типу кінопроектора: там, де встановлювалися стаціонарні кіноустановки, кіномеханік почергово об'їжджав їх з фільмом. Коли ж кущ комплектувався пересувною кіноапаратурою, то кіномеханік пересувався відповідно, ще і з цією апаратурою [31]. Перший варіант давав змогу більш-менш спланувати розклад кіносеансів, але кількість глядачів значною мірою обмежувалася лише селом, де містилася апаратура, тобто не всі селяни із сусідніх сіл мали можливість (і бажання) долати кілька кілометрів. Другий варіант охоплював більшу аудиторію, однак незадовільний стан доріг, відсутність транспорту спричиняли неможливість чіткого дотримання графіку кіносеансів.

Загалом упродовж 1920-х років у селі не вдалося створити чіткої системи кінофікації. До того ж деякі організації, що займалися цією справою, переслідували насамперед власні інтереси, намагаючись охопити фінансово найпривабливіші регіони. «По деяких округах є кілька організацій, що кінофікують села. Всі вони намагаються захопити найбільші села, “щоб уникнути дефіцитності кіно”. – Характеризував їх роботу журнал “Кіно”. – Це спричиняє цілком зайву конкуренцію та розгардіяш у роботі, призводить ще й до збитків кіно на селі» [31].

Труднощі виникали не лише в селах. Фінансування кінофікації було проблемою загальнореспубліканського характеру. Це й змусило керівництво України вдатися

до більш дієвих заходів, щоби забезпечили нагромадження коштів, також їх плановий розподіл і використання. Тож 25 січня 1930 року ВУЦВК і РНК УСРР видали спільну постанову «Про фонди кінофікації УСРР» (вона стала наслідком аналогічної постанови ЦВК і РНК СРСР від 07.08.1929), відповідно до якої створювалися спеціальні фонди кінофікації: центральний (для регулювання місцевих фондів, видачі необхідних субсидій недостатньо розвиненим округам і містам), Автономної Молдавської СРР та округові (для будівництва та обладнання нових кінотеатрів у робітничих районах округи, селах та селищах, розвитку сільської мережі, капітального ремонту і збільшення кількості діючих сільських і селищних кіноустановок), міські (для будівництва та обладнання нових кінотеатрів в містах, особливо в робітничих районах, капітального ремонту і збільшення діючих міських кіноустановок) [26].

Висновки. Результатом упровадження нової економічної політики стало переведення ВУФКУ на господарчий розрахунок, а також отримання державної кіномонополії. Унаслідок цього впродовж 1920-х років значно зросла й кінотеатральна мережа. НЕП сприяла появі платоспроможного глядача, а відтак бурхливому розвитку комерційних кінотеатрів (за їх рахунок значною мірою вдалося вирішити фінансові проблеми). У зазначений період зростала кількість робітничих клубів. Активно (хоча дещо безсистемно) у цей час здійснювалася кінофікація сільської місцевості.

Пропонована публікація не вичерпує розкриття заявленої теми; серед перспективних напрямів наукових досліджень – більш ґрунтовне вивчення функціонування комерційних кінотеатрів, робітничих клубів, проведення кінофікації сільської місцевості та ін.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 166. Оп. 3. Спр. 122.
2. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 5. Спр. 144.
3. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 5. Спр. 853.
4. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 560.
5. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 756.
6. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1078.
7. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1470.
8. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1477.
9. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1483.
10. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1485.
11. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 1487.
12. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 8599.
13. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 8. Спр. 585.
14. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 8. Спр. 588.
15. ЦДАВО України. Ф. 539. Оп. 6. Спр. 873.
16. ЦДАВО України. Ф. 2708. Оп. 1. Спр. 26.
17. Антонов Е. Як працюють державні кінотеатри. *Кіно*. 1926. № 11. Жовтень. С. 15.
18. Берман Л. Кино на Украине. *Экран*. 1923. № 1. С. 6.
19. Воробйов І. Кіноробота на селі. *Література й мистецтво*. 1930. № 1. 5 січня. С. 1.
20. Всем губисполкомам Украины: Приказ НКВД и НКП УССР № 488 от 24/24 апреля 1922 г. *Фото-Кино*. 1922. № 1. Октябрь. С. 26.
21. Кодекс законів про народну освіту. *Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*. 1922. Відділ перший. Ч. 49. 19 грудня. С. 926.

22. Лобанова Н. Проведення кінофікації на початку 30-х років ХХ ст. на Чернігівщині (за документами Державного архіву Чернігівської області). *Архіви України*. 2014. № 1. С. 168–178.
23. Мандрик Я. Кінофікація українського села наприкінці 20-х – у 30-ті роки ХХ століття як засіб насадження комуністичної ідеології. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. 2001. Вип. IV–V. С. 95–100.
24. Миславський В. Н. Становлення кінофікації і кінопрокату (1922–1930). *Історія українського кіно 1896–1930: факти і документи*. Харків : Дім Реклами, 2018. Т. 1. С. 516–677.
25. Передвижное кино и работа ВУФКУ на селе. *Экран*. 1923. № 1. С. 26.
26. Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету й Ради Народних Комісарів УСРР від 25 січня 1930 р. «Про фонди кінофікації УСРР». *Збірник законів та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України*. 1930. Відділ перший. № 4. 20 березня. Арт. 41.
27. Приказ № 474 по Народному комиссариату просвещения УССР от 21 апреля 1922 г. Всем губернским отделам народного образования. *Фото-Кино*. 1922. № 1. Октябрь. С. 26.
28. Прокофьев В. На пути кино. *Фото-Кино*. 1922. № 1. Октябрь. С. 6.
29. Протоколи Правління ВУФКУ (1922–1930 рр.) : зб. арх. док. / передм., упоряд., комент., прим. Р. В. Росляка ; НАН України, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ : Ліра-К, 2018.
30. Росляк Р. Кінофікація та організація кінопрокату. *Історія українського кіно*. Київ, 2016. Т. 2 : 1930–1945. С. 220–249.
31. Файер М. Чому кіно на селі дефіцитне? *Кіно*. 1929. № 9/10. Травень. С. 4.

References

1. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 166. Inventory 3. Unit of Issue 122 [in Ukrainian].
2. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 166. Inventory 5. Unit of Issue 144 [in Ukrainian].
3. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 166. Inventory 5. Unit of Issue 853 [in Ukrainian].
4. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 166. Inventory 6. Unit of Issue 560 [in Ukrainian].
5. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 166. Inventory 6. Unit of Issue 756 [in Ukrainian].
6. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 166. Inventory 6. Unit of Issue 1078 [in Ukrainian].
7. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 166. Inventory 6. Unit of Issue 1470 [in Ukrainian].
8. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 166. Inventory 6. Unit of Issue 1477 [in Ukrainian].
9. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 166. Inventory 6. Unit of Issue 1483 [in Ukrainian].
10. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 166. Inventory 6. Unit of Issue 1485 [in Ukrainian].
11. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 166. Inventory 6. Unit of Issue 1487 [in Ukrainian].
12. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 166. Inventory 6. Unit of Issue 8599 [in Ukrainian].
13. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 166. Inventory 8. Unit of Issue 585 [in Ukrainian].
14. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 166. Inventory 8. Unit of Issue 588 [in Ukrainian].

15. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 539. Inventory 6. Unit of Issue 873 [in Ukrainian].
16. *Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine*. Fund 2708. Inventory 1. Unit of Issue 26 [in Ukrainian].
17. ANTONOV E. How State Cinemas Work. *Film*, 1926, no. 11, October, pp. 15 [in Ukrainian].
18. BERMAN L. Cinema in Ukraine. *Screen*, 1923, no. 1, pp. 6 [in Ukrainian].
19. VOROBIOV, Ivan. Film Work in the Countryside. *Literature and Art*, 1930, no. 1, January, 5, pp. 1 [in Ukrainian].
20. To All Governorate Executive Committees of Ukraine: Order of the NKVD and NKP of the Ukrainian SSR no. 488 of April 24/24, 1922. *Photo-Film*, 1922, no. 1, October, pp. 6 [in Ukrainian].
21. A Code of Laws on Public Education. *Collection of Laws and Regulations of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine*, 1922, Division one, no. 49, December, 19, pp. 926 [in Ukrainian].
22. LOBANOVA, Natalia. Cinefication in the Early 1930s in Chernihiv Region (After the Documents of the State Archives of Chernihiv Region). *Archives of Ukraine*, 2014, no. 1, pp. 168–178 [in Ukrainian].
23. MANDRYK, Yaroslav. Cinefication of the Ukrainian Village in the Late 1920s – 1930s as a Means of Imposing Communist Ideology. *Bulletin of the Precarpathian University. History*. 2001, issues 4–5, pp. 95–100 [in Ukrainian].
24. MYSLAVSKIY, Volodymyr. Formation of Cinemafication and Film Distribution (1922–1930). *History of Ukrainian Cinema in 1896–1930: Facts and Documents*. Vol. 1. Kharkiv: House of Advertising, 2018, pp. 516–677 [in Ukrainian].
25. Traveling Cinema and the Work of the VUFKU in the Countryside. *Screen*, 1923, no. 1, pp. 26 [in Ukrainian].
26. Resolution of the All-Ukrainian Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR of January 25, 1930 «On the Funds of Cinemafication of the Ukrainian SSR». *Collection of Laws and Orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine*, 1930, section one, no. 4, March, 20, pp. 41 [in Ukrainian].
27. Order no. 474 of the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR of April, 21, 1922 to All Governorate Departments of Public Education. *Photo-Film*, 1922, no. 1, October, pp. 26 [in Ukrainian].
28. PROKOFIEV, Vasily. On the Path of Cinema. *Photo-Film*, 1922, no. 1, October, pp. 6 [in Ukrainian].
29. ROSLIAK, Roman, compiler. Protocols of the Board of the VUFKU (1922–1930): A Collection of Archival Documents. Prefaced, commented and annotated by Roman ROSLIAK. M. Rytskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv: Lira-K, 2018 [in Ukrainian].
30. ROSLIAK, Roman. Cinemafication and Organization of Film Distribution. *History of Ukrainian Cinema*. Kyiv, 2016, vol. 2: 1930–1945, pp. 220–249 [in Ukrainian].
31. FAIIER, M. Why is Cinema Scarce in the Countryside? *Film*, 1929, no. 9/10, May, pp. 4 [in Ukrainian].

Конфлікт інтересів

Автор не має потенційного конфлікту інтересів, який би міг вплинути на рішення про опублікування цієї статті.

Використання штучного інтелекту

Не використовувався.

Отримано / Received 01.11.2024

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 07.11.2024